

Денисюк О. Я.

перша заступниця директора ДНУ «Інститут освітньої аналітики», Київ, Україна,
denysiuk.oksana@gmail.com
ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0001-8584-0647>

Титаренко Н. В.

завідувачка сектору дошкільної, загальної середньої і позашкільної освіти відділу освітньої статистики і аналітики ДНУ «Інститут освітньої аналітики», Київ, Україна,
nataliatytarenko@gmail.com
ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0002-5837-393X>

УДОСКОНАЛЕННЯ ОРГАНІЗАЦІЇ ІНКЛЮЗИВНОЇ ОСВІТИ ДЛЯ ДІТЕЙ З ОСОБЛИВИМИ ОСВІТНИМИ ПОТРЕБАМИ: КРОКИ РЕФОРМИ, ІНДИКАТОРИ ВПРОВАДЖЕННЯ

Анотація. У статті розглядаються питання реформування та організації інклюзивної освіти крізь призму освітніх індикаторів, розроблених авторами для визначення стану впровадження інклюзії в освітній процес закладів загальної середньої освіти. Підставою для формування тематики індикаторів слугувала Конвенція «Про права осіб з інвалідністю», прийнята Організацією Об'єднаних Націй у 2006 році. Джерелами – форми статистичної звітності про діяльність закладів загальної середньої освіти та освітні моніторингові дослідження. Представлені індикатори охоплюють два напрями організації освітнього процесу відповідно до потреб дітей з особливими освітніми потребами, а саме: індикатори організації освітнього процесу та індикатори організації освітньої діяльності. У статті проаналізовано деякі аспекти загальнодержавного моніторингового дослідження з упровадження НУШ в контексті організації інклюзивної освіти для дітей з особливими освітніми потребами в закладах загальної середньої освіти. Результати дослідження розглянуті в розрізі розроблених нами освітніх індикаторів, які посприяють органам управління освітою у прийнятті аргументованих управлінських рішень з удосконалення організації інклюзивної освіти для дітей з особливими освітніми потребами.

Ключові слова: інклюзивна освіта, інклюзія, індикатори, особливі освітні потреби, статистичні дані, моніторингові дослідження.

JEL Classification: I21, I28.

DOI: 10.32987/2617-8532-2020-4-60-69.

Суспільство, частина громадян якого не бере участь в активному житті, втрачає у своєму розвитку. Тому інклюзія є необхідною складовою як сучасного соціуму, так і особистості. Дитина з особливими освітніми потребами, включена в систему дошкільної й шкільної освіти, отримує можливість реалізувати себе у подальшому житті й принести

користь собі та своїй країні. Отже, інклюзивна освіта стає не лише однією з гуманітарних засад розвитку сучасного освітнього процесу, але й принципом включення людини в життя суспільства та її права реалізувати себе як особистість відповідно до прагнень і вподобань.

Відомо, що приблизно 15 % населення світу – люди з інвалідністю.

© Денисюк О. Я., Титаренко Н. В., 2020

Серед них половина (а це більше пів мільярда) – діти з особливими освітніми потребами (ООП) [1]. З огляду на це, питання організації рівного доступу до освіти дітей з ООП наразі є і в подальшому залишаються актуальними. У грудні 2006 р. Україна як держава – учасниця Організації Об'єднаних Націй (ООН) прийняла Конвенцію «Про права осіб з інвалідністю», у якій наголошується, що держави-учасниці, поміж іншим, мають збирати статистичні й дослідні дані, що відображають стан участі держави у житті людей з особливими потребами. Отримані за цим напрямом дані дають змогу розробляти й здійснювати стратегії для забезпечення права дітей з ООП на повноцінне життя в суспільстві [2, ст. 31]. Організація Об'єднаних Націй з питань освіти, науки і культури (ЮНЕСКО) включає до категорії дітей з ООП осіб із фізичними, інтелектуальними, соціальними, емоційними, мовленнєвими та іншими особливостями [3]. Отже, це не тільки діти з інвалідністю, а й «безпритульні та діти, які працюють, діти з віддалених районів або вихідців із кочового населення, діти, які належать до мовних, етнічних або культурних меншин та діти інших, менш сприятливих або маргіналізованих районів чи груп населення» [3]. Ці категорії дітей потребують «додаткової постійної чи тимчасової підтримки в освітньому процесі з метою забезпечення їх права на освіту» [4], а саме – інклюзивної освіти. Поняття інклюзії (англ. inclusion – включення; франц. inclusive – той, хто включає в себе; лат. include – заключає, включає) означає процес активного включення в суспільні стосунки всіх громадян, незалежно від їхніх фізичних,

культурних, мовних, національних та інших особливостей [5]. Отже, не тільки дитина з ООП має пристосовуватися до суспільства, а й суспільство мусить активно залучати таких осіб до різноманітних сфер діяльності держави, зокрема до здобуття освіти. Інклюзивна освіта передбачає не лише адаптацію учнів до існуючої організації процесу навчання, а також адаптацію закладу освіти до потреб дитини з ООП [6]. Уперше термін і система принципів «інклюзивної освіти» введені Саламанською декларацією, яка прийнята за результатами роботи Всесвітньої конференції, організованої ЮНЕСКО у 1994 р. Ця міжнародна організація розглядає інклюзивну освіту як «процес звернення і відповіді на різноманітні освітні потреби дітей через забезпечення їхньої участі у навчанні, культурних заходах і житті громади та зменшення виключення в освіті» [6].

Реформа спеціальної освіти і перехід до інклюзивної у ряді країн Західної Європи та США розпочалася у 70-х роках ХХ ст. Наразі у США функціонує Національний освітній центр для дітей з ООП, місією якого є надання консультаційних послуг батькам дітей з ООП. У Італії в 1972 р. була запроваджена шкільна реформа, яка враховувала потреби дітей з ООП. Наразі це єдина країна Європи, у якій 99,6 % учнів з ООП отримують загальну середню освіту разом з усіма учнями. В Австрії у 1993 р. вперше «Закон про освіту» надав можливість учням з ООП навчатися у закладах загальної середньої освіти (ЗЗСО) за місцем проживання. Нині в Австрії опікуються навчанням учнів з ООП в освітніх закладах Центри спеціальної освіти. У Бельгії ще з 1960 р. існує

служба психолого-медико-соціального супроводу дітей з ООП. У Норвегії відповідно до Закону «Про освіту» з 1998 р. діти з ООП змогли навчатися у ЗЗСО за місцем проживання. Норвезький Директорат з освіти та підготовки кадрів надає консультаційну допомогу закладам освіти з адаптації освітніх програм до потреб учнів з ООП. Таким чином, процес включення дитини з ООП в соціум, її залучення до освітнього процесу є ключовим питанням освітньої політики Європи і світу загалом.

В Україні з 2016 р. започатковано реформу інклюзивної освіти, результатом якої було прийняття постанови Кабінету Міністрів України «Про затвердження Положення про інклюзивно-ресурсний центр» від 12.07.2017 № 545. Відповідно до постанови «Інклюзивно-ресурсний центр є установою, що утворюється з метою забезпечення права дітей з особливими освітніми потребами віком від 2 до 18 років на здобуття дошкільної та загальної середньої освіти, в тому числі у закладах професійної (професійно-технічної) освіти та інших закладах освіти, які забезпечують здобуття загальної середньої освіти, шляхом проведення комплексної психолого-педагогічної оцінки розвитку дитини (далі – комплексна оцінка), надання психолого-педагогічних, корекційно-розвиткових послуг та забезпечення їх системного кваліфікованого супроводу» [7].

Упродовж 2016–2019 рр. Міністерство освіти і науки України спрямовувало зусилля на розбудову інклюзивно-ресурсних центрів (ІРЦ). У результаті реалізації реформи інклюзивної освіти загалом по країні

було відкрито 633 ІРЦ (станом на вересень 2020 р.). Основними їхніми завданнями є проведення комплексної оцінки дітей з ООП й надання їм допомоги під час навчання, надання необхідних консультацій педагогічним працівникам та батькам учнів з ООП тощо [7]. У 2017 р. було запроваджено державне фінансування інклюзивної освіти, що суттєво збільшило кількість інклюзивних класів. Так у 2017/2018 н. р. кількість інклюзивних класів складала 5 033, натомість у 2019/2020 н. р. їх налічувалося 13 497, тобто у 2,7 раза більше. У 2 рази збільшилася кількість шкіл з інклюзивними класами (з 2 620 шкіл у 2017/2018 н. р. до 5 331 шкіл у 2019/2020 н. р.) та в 2,6 раза зростала кількість учнів у таких класах (з 7 179 учнів у 2017/2018 н. р. до 18 643 учнів у 2019/2020 н. р.) [8]. У 2019/2020 н. р. 35,14 % шкіл мали інклюзивні класи [8]. Такі зміни стали можливими, зокрема, завдяки прийняттю нового Закону України «Про освіту», в якому ряд статей (ст. 19 «Освіта осіб з особливими потребами» та ст. 20 «Інклюзивне навчання») присвячені освіті дітей з ООП. Так у ст. 20 зазначається, що «у разі звернення особи з особливими освітніми потребами або її батьків заклад освіти утворює інклюзивний клас та/або групу в обов'язковому порядку», а також, що «заклади освіти створюють умови для навчання осіб з особливими освітніми потребами відповідно до індивідуальної програми розвитку та з урахуванням їхніх індивідуальних потреб і можливостей» [4].

Багато років в Україні збиралися статистичні дані про навчання дітей з ООП у ЗЗСО, а власне – у спеціальних

школах. На сьогодні поле збору статистичних даних про дітей з ООП суттєво розширилось, оскільки державна статистична форма звітності ЗНЗ-1 також збирає ці дані у денних закладах загальної середньої освіти. Вони (дані) є вкрай важливими для характеристики стану забезпечення державою освітнього процесу в ЗЗСО для дітей з ООП і допомагають державним та регіональним органам управління освітою якісно організувати освітній процес для цієї категорії здобувачів освіти. Разом із тим розвивається і система моніторингових досліджень, які сприяють збору інших кількісних і якісних показників, що дають можливість виявити ряд проблем: організація освітнього процесу в рамках інклюзивного навчання, ставлення до нього власне суб'єктів освітнього процесу – учителів, учнів та батьків учнів тощо. Для збирання, узагальнення й аналізу таких даних у межах моніторингових досліджень нами розробляються освітні індикатори.

У статті ми розглянемо індикатори *організації забезпечення інклюзивного навчання* у ЗЗСО. Для формування індикаторів ми обрали кілька джерел отримання статистичних даних й аналітичної інформації, зокрема Державну службу статистики. Орієнтиром для визначення тематики освітніх індикаторів і напрямів збору статистичних даних слугувала Конвенція «Про права осіб з інвалідністю». Наприклад, ст. 24 Конвенції, у якій наголошено, що «особи з інвалідністю повинні мати нарівні з іншими доступ до інклюзивної, якісної та безплатної початкової й середньої освіти в місцях свого проживання» [3], дала можливість

виділити ряд індикаторів, які характеризують власне стан організації освіти відповідно до потреб дітей з ООП. Таким чином, було сформовано низку індикаторів:

- «частка дітей з ООП, які відвідують ЗЗСО, від загальної кількості дітей з ООП»;

- «частка дітей з ООП, які навчаються в інклюзивних класах / індивідуально/дистанційно»;

- «кількість дітей з ООП на один інклюзивний клас»;

- «частка дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування, від загальної кількості дітей у ЗЗСО»;

- «частка дітей з інвалідністю від кількості дітей в інклюзивних класах»;

- «частка дітей із числа внутрішньо переміщених осіб від загальної кількості дітей у ЗЗСО»;

- «частка учнів 9/11 класу (дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування) від загальної кількості учнів 9/11 класу в ЗЗСО».

У процесі розробки індикаторів було враховано необхідність реалізації статті 3 Конвенції: «універсальний дизайн» – дизайн предметів, обстановки, програм та послуг, максимально придатних для використання для всіх людей без необхідності адаптації чи спеціального дизайну [3]. Відповідно до цієї статті були виокремлені додаткові індикатори:

- «кількість асистентів учителя на одну дитину з ООП»;

- «динаміка кількості інклюзивних шкіл/класів; співвідношення кількості пандусів та поручнів, ліфтів до кількості дітей з ООП у ЗЗСО»;

- «кількість уїдальнях або буфетних посадкових місць до кількості дітей з ООП у ЗЗСО»;

– «частка учнів з ООП, для яких організовано підвезення до ЗЗСО, від кількості таких учнів, які потребують підвезення».

Для характеристики *організації освітньої діяльності* в ЗЗСО також розроблено ряд нових індикаторів. В основу цієї групи покладено тезу «інклюзія – складова європейських цінностей». Тут ми керувалися принципом, що в суспільстві, а отже і серед педагогічних працівників, має відбутися переорієнтація свідомості щодо толерантного й неупередженого ставлення до дітей з ООП і їхнього місця в шкільному й суспільному житті. Зміна ставлення, на нашу думку, опосередковано реалізується, наприклад, через готовність чи неготовність учителів працювати з дітьми з ООП, здатність організувати інклюзивне навчання в класі. Для визначення рівня таких показників збирається статистична інформація під час моніторингових досліджень і використовуються наступні розроблені індикатори:

– «готовність учителя працювати в класі з дітьми з ООП (у рамках забезпечення рівних прав дітей з ООП на освіту)»;

– «підготовленість класу до інклюзивного навчання»;

– «підготовленість школи до безбар'єрного доступу дітей з ООП до закладу освіти».

При аналізі індикаторів, для розрахунку яких використано статистичні дані моніторингових досліджень, треба пам'ятати, що вони є суб'єктивними оціночними судженнями учасників освітнього процесу – учителів та батьків учнів (у рамках забезпечення в класі/школі «універсального дизайну», «розумного при-

стосування») тощо. Проте кореляція аналогічних запитань із цієї тематики, наприклад, між відповідями вчителів та батьків учнів або вчителів та заступників директора, дасть змогу виявляти певні закономірності, які слугуватимуть формуванню індикаторів. Крім того, залишаючи частину запитань незмінними в інструментарії (анкетах) під час кількох етапів дослідження, можна прослідкувати динаміку зміни думки (оціночних суджень) респондентів дослідження, що допоможе у формуванні індикаторів цієї групи.

У травні-червні 2020 р. ДНУ «Інститут освітньої аналітики» спільно з МОН проводив черговий етап загальнодержавного моніторингового дослідження з упровадження реформи НУШ (Нова українська школа). У рамках дослідження проводилося анкетування учителів і батьків учнів 2-го класу з вибіркою 2 023 ЗЗСО міських поселень та із сільської місцевості. Узяли участь у дослідженні 82,8 % (3352 особи) учителів і 64,5 % (26 086 осіб) батьків другокласників. За концепцією дослідження, зокрема, вивчалось питання блоку «Умови навчання дітей з ООП». У статті представимо деякі результати, що стосуються саме інклюзивного навчання.

Так було з'ясовано, що лише чверть опитаних учителів (25,5 %) мали досвід роботи у 2019/2020 н. р. з дітьми з особливими освітніми потребами. У міських поселеннях таких учителів 63,2 %, решта – у сільській місцевості (рис. 1). Такі дані можна пояснити або відсутністю дітей з ООП у сільській місцевості, або небажанням батьків таких дітей навчати їх у закладах загальної середньої освіти.

Рис. 1. Розподіл відповідей учителів щодо навчання дітей з ООП в класі за типом місцевості, де розташований ЗЗСО, %

Побудовано авторами за даними: Всеукраїнського моніторингового дослідження з упровадження реформи НУШ / ДНУ «Інститут освітньої аналітики». 2020.

Тенденційною виявилась стурбованість учителів через необлаштованість класів для інклюзивного навчання (відсутність так званого розумного пристосування) як у ЗЗСО міських поселень, так і в сільській місцевості. А саме: «повністю або більше погоджуються» з тим, що в класі створені умови для навчання

дітей з ООП 53,6 % усіх учителів, серед них 54,1 % учителів міських поселень і 45,9 % сільської місцевості. Решта вчителів «більше погоджуються або більше не погоджуються» з таким станом речей. «Не погоджуються» 12,1 %, серед них 72,7 % учителів міських поселень і 27,3 % сільської місцевості (рис. 2, 3). Така

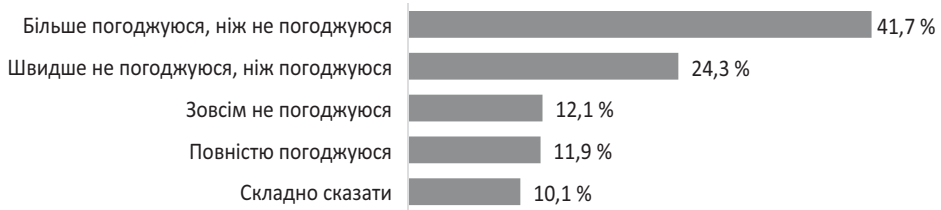

Рис. 2. Розподіл відповідей учителів щодо створення умов для інклюзивного навчання учнів з ООП

Побудовано авторами за даними: Всеукраїнського моніторингового дослідження з упровадження реформи НУШ / ДНУ «Інститут освітньої аналітики». 2020.

Рис. 3. Розподіл відповідей учителів щодо створення умов для інклюзивного навчання учнів з ООП за типом місцевості, де розташований ЗЗСО

Побудовано авторами за даними: Всеукраїнського моніторингового дослідження з упровадження реформи НУШ / ДНУ «Інститут освітньої аналітики». 2020.

істотна різниця у ставленні до питання «розумне пристосування» у розрізі місто/село вимагає додаткового дослідження цього питання, наприклад, з використанням методів фокус-групового та глибинного інтерв'ю.

Таким чином, отримане оціночне судження вчителів ми трансформували в кількісні показники і, наклавши їх на статистичні дані про кількість пандусів/ліфтів тощо, отримали інформацію щодо реалізації в ЗЗСО принципу «розумного пристосування» для дітей з ООП.

Велике питання у нас, дослідників, викликають дані про готовність учителів до роботи з дітьми з ООП. Загалом лише 16,0 % учителів вважають себе «повністю готовими» до

роботи з дітьми з ООП. Більше половини (59,1 %) – «загалом готові», «не готові» – 1,3 % (рис. 4).

Серед тих, хто «повністю готовий» викладати в інклюзивних класах, 70,5 % – учителі міських поселень, серед тих, хто «не готовий» – учителів міських поселень майже така ж кількість (71,0 %) (рис. 5).

Позитивним, на нашу думку, є те, що більшість (93,6 %) учителів розуміють необхідність спеціальної підготовки для успішної роботи з дітьми з ООП, серед них 63,8 % учителів міських поселень і 36,2 % – сільської місцевості (рис. 6, 7).

Суб'єктивні оціночні судження, отримані за результатами дослідження і трансформовані в кількісні дані, дають нам підстави говорити,

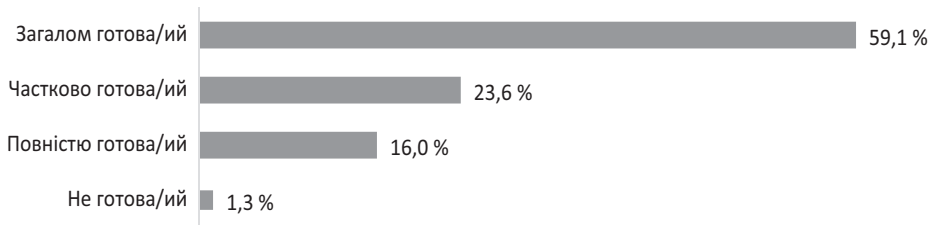

Рис. 4. Розподіл відповідей учителів щодо готовності до роботи з дітьми з ООП

Побудовано авторами за даними: Всеукраїнського моніторингового дослідження з упровадження реформи НУШ / ДНУ «Інститут освітньої аналітики». 2020.

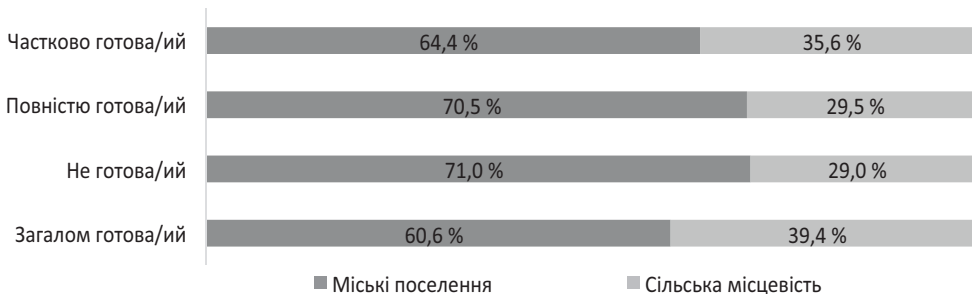

Рис. 5. Розподіл відповідей учителів щодо готовності до роботи з дітьми з ООП за типом місцевості, де розташований ЗЗСО

Побудовано авторами за даними: Всеукраїнського моніторингового дослідження з упровадження реформи НУШ / ДНУ «Інститут освітньої аналітики». 2020.

Рис. 6. Розподіл відповідей учителів щодо необхідності спеціальної підготовки для роботи з дітьми з ООП

Побудовано авторами за даними: Всеукраїнського моніторингового дослідження з упровадження реформи НУШ / ДНУ «Інститут освітньої аналітики». 2020.

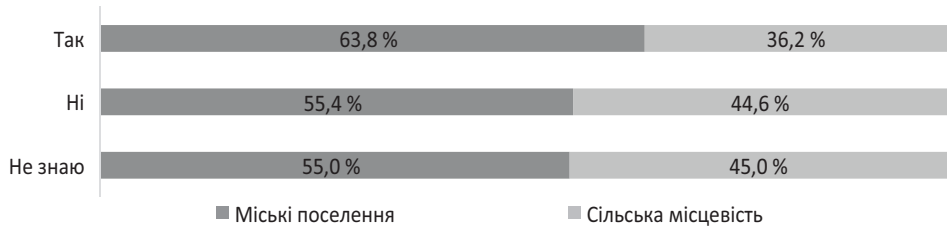

Рис. 7. Розподіл відповідей учителів щодо необхідності спеціальної підготовки для роботи з дітьми з ООП за типом місцевості, де розташований ЗЗСО

Побудовано авторами за даними: Всеукраїнського моніторингового дослідження з упровадження реформи НУШ / ДНУ «Інститут освітньої аналітики». 2020.

що положення Конвенції «Про права осіб з інвалідністю» ще не повністю втілено в освітній процес ЗЗСО. І забезпечення «розумного пристосування», і якісна освіта для дітей з ООП – ці питання залишаються актуальними і відкритими на сьогодні. А це, відповідно, потребує проведення додаткових досліджень з питань організації інклюзивного навчання в ЗЗСО для збору статистичної інформації і формування тематичних освітніх індикаторів, що дасть можливість сформулювати шляхи побудови якісного провадження освітньої діяльності для всіх без винятку дітей шкільного віку.

З огляду на вищезазначене, збір, узагальнення та аналіз статистичних й аналітичних даних і подальші моніторингові дослідження із заявленого питання є актуальними. Для визначення стану і шляхів організації освітньої діяльності в ЗЗСО з урахуванням специфічних потреб дітей з ООП на основі вже зібраних статистичних даних і сформульованих висновків, необхідно в подальшому розширювати прийоми моніторингових досліджень, застосовуючи методи фокус-групових і глибинних інтерв'ю учасників освітнього процесу із застосуванням нарративного аналізу.

Список використаних джерел

1. Інклюзивна освіта: як це працює за кордоном і в Україні. 2019. URL: https://education.24tv.ua/inklyuzivna_osvita_yak_tse_pratsyuuye_za_kordonom_i_v_ukrayini_n1223963.

2. Конвенція про права осіб з інвалідністю (Конвенція про права інвалідів) / ООН. 2006. 13 груд. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_g71#Text.
3. Саламанська декларація та Рамки дій щодо осіб з особливими освітніми потребами / ЮНЕСКО. 1994. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_001-94#Text.
4. Про освіту : Закон України від 05.09.2017 № 2145-VIII. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2145-19#Text>.
5. Дефектологічний словник : навч. посіб. / за ред. В. І. Бондаря, В. М. Синьова ; упоряд. В. М. Тімашова. Київ : «МП Леся», 2011. 528 с.
6. Порошенко М. А. Інклюзивна освіта : навч. посіб. Київ : ТОВ «Агентство «Україна», 2019. 300 с. URL: <https://mon.gov.ua/storage/app/media/inklyuzivne-navchannya/posibniki/inklyuziyavnz.pdf>.
7. Про затвердження Положення про інклюзивно-ресурсний центр : постанова Кабінету Міністрів України від 12.07.2017 № 545. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/545-2017-%D0%BF#Text>.
8. Державна служба статистики. URL: <http://www.ukrstat.gov.ua/>.

Oksana Denysiuk

SSI «Institute of Educational Analytics», Kyiv, Ukraine, denysiuk.oksana@gmail.com
ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0001-8584-0647>

Nataliia Tytarenko

SSI «Institute of Educational Analytics», Kyiv, Ukraine, nataliitytarenko@gmail.com
ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0002-5837-393X>

**IMPROVING THE ORGANIZATION OF INCLUSIVE EDUCATION
FOR CHILDREN WITH SPECIAL EDUCATIONAL NEEDS:
REFORM STEPS, INDICATORS OF IMPLEMENTATION**

Abstract. *The article considers the results of the all-Ukrainian monitoring study on the implementation of NUS in the context of inclusive education for children with special educational needs in general secondary education on the example of primary school, which for the second year implements the New Ukrainian School Concept. We consider the organization of inclusive education in general secondary education institutions through the prism of educational indicators developed by the researchers. The developed indicators record the state of the organization of inclusive education in general secondary education institutions. We chose the Convention on the Rights of Persons with Disabilities, adopted by the United Nations in 2006, as the basis for the development of indicators. The educational indicators presented in the article cover two areas of organization of the educational process in accordance with the needs of children with special educational needs: indicators of the organization of the educational process and indicators of the organization of educational activities. For the first direction, for example, the following indicators are proposed: the number of teacher assistants per child with special educational needs, for the second direction – the teacher's willingness to work in the classroom with children with special educational needs. We form the first group of indicators from statistical data obtained from the State Statistics Service of Ukraine, the second group – from statistical and analytical*

data collected during monitoring studies. The results of the monitoring study are considered in the context of the educational indicators we have presented, which will allow education authorities to obtain objective information on a given issue and to make informed management decisions to improve the organization of inclusive education for children with special educational needs. Thus, it was found that the provisions of the Convention on the Rights of Persons with Disabilities have not yet been fully implemented in the educational process of general secondary education institutions. Both the provision of «smart accommodation» and quality education for children with special educational needs – these issues remain relevant and open today. And this in turn requires the organization of additional research on the organization of inclusive education in general secondary education institutions.

Keywords: inclusive education, inclusion, indicators, special educational needs, statistical data, monitoring researches.

References

1. Inclusive education: how it works abroad and in Ukraine. (2019). *education.24tv.ua*. Retrieved from https://education.24tv.ua/inklyuzivna_osvita_yak_tse_pratsyuje_za_kordonom_i_v_ukrayini_n1223963 [in Ukrainian].
2. United Nations. (2006). *Convention on the Rights of Persons with Disabilities (CRPD)*. Retrieved from https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_g71#Text [in Ukrainian].
3. UNESCO. (1994). *The Salamanca Statement and Framework for Action on Special Needs Education*. Retrieved from https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_001-94#Text [in Ukrainian].
4. Verkhovna Rada of Ukraine. (2017). *About education* (Act No. 2145-VIII, September 5). Retrieved from <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2145-19#Text> [in Ukrainian].
5. Bondar, V. I., Synov, V. M. (Eds.). (2011). *Defectological dictionary*. Kyiv: «MP Lesia» [in Ukrainian].
6. Poroshenko, M. A. (2019). *Inclusive education*. Kyiv: TOV «Ahentstvo «Ukraina»». Retrieved from <https://mon.gov.ua/storage/app/media/inklyuzyvne-navchannya/posibniki/inklyuziyavnz.pdf> [in Ukrainian].
7. Cabinet of Ministers of Ukraine. (2017). *On approval of the Regulations on the inclusive resource center* (Resolution No. 545, July 12). Retrieved from <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/545-2017-%D0%BF#Text> [in Ukrainian].
8. State Statistics Service of Ukraine. (n. d.). Retrieved from <http://www.ukrstat.gov.ua/> [in Ukrainian].